

УДК 316.4.063.36:321.7

Г.І. Гаврилюк, кандидат історичних наук, доцент

НЕСВРОПЕЙСЬКІ ДЕМОКРАТИЧНІ ТРАНЗИТИ (НА ПРИКЛАДІ ДЕРЖАВ ПІВНІЧНОЇ АФРИКИ ТА БЛИЗЬКОГО СХОДУ)

Проаналізовано політичні процеси в Північній Африці та на Близькому Сході, які розпочалися наприкінці 2010 р. Стверджується, що до початку «Арабської весни» в регіоні були відсутні як демократичні, так і лібералізовані політичні режими. Політичні події, що спостерігалися в 12 державах протягом 2010–2013 рр., розглядаються як демократичний транзит особливого – «неузгодженого» типу. Доводиться, що у трьох державах регіону – Лівії, Єгипті та Тунісі – транзит перейшов у другу фазу – власне демократизації та прогнозується поява «дефектних» демократій як необхідного і закономірного наслідку виявлених особливостей відповідного процесу режимних змін, що відбулися.

Ключові слова: «Арабська весна», політичний протест, фітна, розкол еліт, «неузгоджений» демократичний транзит, дефектні демократії.

Актуальність проблеми. У другому десятилітті ХХІ ст. демократія все ще всупереч песимістичним прогнозам залишається світовим трендом. Функціонування демократій і процеси демократизації істотно впливають на міжнародну політику, сприяють формуванню міждержавних союзів і коаліцій та визначають статус і місце держав у світовій політичній системі. Природно, що демократія, переходи до демократії, консолідація демократії, успіхи, невдачі та особливості відповідних процесів залишаються в центрі уваги політологів усього світу.

Отже, актуальність пропонованої читачеві статті визначається черговою зміною характеру світового процесу демократизації, яка намітилася, як здається, наприкінці 2010 р.

Свого часу ми висловлювали припущення, що третя хвиля демократизації, існування якої обґрунтував С. Хантінгтон, має дві фази розвитку, кожна з яких характеризується власними параметрами: екстраординарну (1974–1998 рр.) та ординарну (з 1998 р.) [1].

Політичні події, що в наш час розгортаються в Північній Африці та на Близькому Сході, дозволяють з великою часткою ймовірності стверджувати про повернення демократизації на глобальний рівень і, отже, відновлення екстраординарної фази її третьої хвилі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Корпус досліджень, на які ми спираємося, складається з двох нерівнозначних груп. До першої належать

теоретико-методологічні розробки, які здійснювалися з початку 1970-х років у межах політичної та соціологічної наук і призвели до появи серії концепцій та теорій, що відомі під назвою «політичної транзитології». Основні роботи такого роду належать політологам Д. Растову, Г. О'Доннеллу, Ф. Шміттеру, А. Степану, С. Хантінгтону, В. Меркелю та соціологам Х. Лінцу, С. Валензуелі, А. Пшеворському, Л. Даймонду тощо.

Друга група складається з досліджень істориків-арабістів і політологів 2011–2012 рр. У працях О. Васильєва, А. Коротаєва, Ю. Зінькіної, Є. Зеленева, А. Саватєєва, Л. Ісаєва, Л. Фітуні, О. Ткаченка, А. Р. Шишкіної, Г. Лук'янова, А. Федорченка, О. Крилова, В. Куделева, В. Целуйка та інших науковців методами історичного дослідження від хронологію подій у Північній Африці та на Близькому Сході покладено початок розв'язання проблем причин масових акцій протесту, розстановлення політичних сил у межах кожної окремої країни, проаналізовано роль збройних сил та міжнародних чинників у розгортанні політичних процесів.

Метою статті є застосування транзитологічної методології до аналізування політичних подій 2010–2013 рр. у Північній Африці та на Близькому Сході задля з'ясування їх місця у глобальному процесі світової демократизації.

Вклад основного матеріалу. Політичні події в Північній Африці та на Близькому Сході, що досліджуються, мали вигляд масових вуличних акцій протесту, які раптово виникли, дуже швидко, протягом неповних чотирьох місяців, з грудня 2010 по березень 2011 р., охопили значну кількість держав у межах однорідного політико-культурного регіону та мали своїм наслідком радикальні, помірковані чи косметичні зміни низки політичних систем.

Регіон, у межах якого відбувалися зазначені події, політично об'єднується Лігою арабських держав (далі – ЛАД), що включає 22 держави-члени. Моніторинг ЗМІ за відповідний період дає змогу стверджувати, що до процесу політичних змін було тією чи іншою мірою втягнуто від 12 до 14 держав регіону (Катар та ОАЕ не зазнали внутрішньополітичних потрясінь, проте відігравали роль активних зовнішніх чинників). Поза межами процесу, а отже, й аналізування, опинилися периферійні держави ЛАД, такі як Мавританія, Сомалі, Коморські острови, Судан і Джибуті, а також країни, що обтяжені іншими політичними проблемами, – Ліван, Палестина та Ірак, де не спостерігалось жодних протестів або відбулися нечисленні та нетривалі акції солідарності з рухами протесту сусідніх держав.

Політико-правовий стан 14 держав ЛАД напередодні подій дозволяє з'ясувати програма *Freedom In The World* американської неурядової організації *Freedom House* (табл. 1).

Таблиця 1

**Політичні права та громадянські свободи у 14 державах ЛАД
станом на 2010 та 2012 рр.**

Держава	2010 р.			2012 р.		
	Статус	PR	CL	Статус	PR	CL
Алжир	не вільна	6	5	не вільна	6	5
Туніс	не вільна	7	5	частково вільна	3	4
Лівія	не вільна	7	7	частково вільна	4 ↑	5 ↑
Єгипет	не вільна	6	5	частково вільна	5 ↑	5
Сирія	не вільна	7	6	не вільна ↓	7	7
Ємен	не вільна	6	5	не вільна	6	6
Марокко	частково вільна	5	4	частково вільна	5	4
Йорданія	не вільна	6	5	не вільна ↓	6	5
Кувейт	частково вільна	4	5	частково вільна	5 ↓	5
Саудівська Аравія	не вільна	7	6	не вільна	7	7
Оман	не вільна	6	5	не вільна ↓	6	6
Бахрейн	не вільна	6	5	не вільна	6	6
Катар	не вільна	6	5	не вільна	6	5
ОАЕ	не вільна	6	5	не вільна ↓	6	6

*Примітка: **PR** – політичні права (political rights); **CL** – громадянські свободи (civil liberties). Дані взято з сайту <http://freedomhouse.org>, а також [2, с. 13–17]

Наведені дані засвідчують, що жодний близькосхідний режим наприкінці 2010 р. не відповідав мінімальним критеріям електоральної демократії, і тільки дві держави – Марокко і Кувейт – визнавалися частково вільними, тобто їх політичні режими мали певні ознаки лібералізації.

Додаткові показники політичного розвитку держав Північної Африки та Близького Сходу напередодні кардинальних змін пропонує проект «Index Democrasu», розроблений Economist Intelligence Unit. Відповідно до нього за рівнем розвитку демократії країни поділяються на чотири групи: 1) *повні демократії* (Full democracies), індекс від 10 до 8; 2) *дефектні демократії* (Flawed democracies), індекс від 7,9 до 6; 3) *гібридні режими* (Hybrid regimes), індекс від 5,9 до 4; 4) *авторитарні режими* (Authoritarian regimes), індекс від 3,9 до 0 [3, с. 31–42].

Дані проекту «Index Democrasu» (табл. 2) характеризують режими всіх 14 держав як авторитарні, проте виокремлюють три режими, а саме Кувейт, Марокко та Йорданію, які за рівнем плюралізму (рейтинг від 3,17 до 3,58) наближаються до гібридних режимів на тлі відповідного індексу громадян-

ських свобод (від 3,82 до 4,12). Певні потенції демократичного розвитку фіксуються також у Бахреїні та Алжирі.

Таблиця 2

Індекс демократії 2010 для 14 арабських держав

Держава	Загальний індекс	Електоральний процес та плюралізм	Громадянські свободи
Кувейт	3,88	3,58	3,82
Марокко	3,79	3,50	4,12
Йорданія	3,74	3,17	3,82
Бахрейн	3,49	2,58	3,53
Алжир	3,44	2,17	4,41
Катар	3,09	0,00	4,41
Єгипет	3,07	0,83	3,53
Оман	2,86	0,00	4,12
Туніс	2,79	0,00	3,24
Ємен	2,64	1,33	1,18
ОАЕ	2,52	0,00	2,94
Сирія	2,31	0,00	1,76
Лівія	1,94	0,00	1,47
Саудівська Аравія	1,82	0,00	1,47

*Примітка: Джерело даних [3, с. 6–7]

Отже, аналізування емпіричних даних показує, що лише три держави регіону (Кувейт, Марокко, Йорданія) були готові в 2010 р. розпочати так званий «узгоджений» (cooperative), тобто еволюційний, перехід до демократії за умови наявності відповідної політичної волі правлячих еліт. Решта (можливо, за винятком Алжиру) мали шанси лише на «неузгоджений» (noncooperative) перехід, який зазвичай розпочинається з революційного повалення авторитарного режиму та призводить до повністю непередбачуваних результатів.

Однак, як це не дивно, транзитивні процеси наприкінці 2010 р. розпочалися зовсім не в тих країнах, у яких склалися, як це здавалося, найсприятливіші для них умови, актуалізувавши, таким чином, саме модель «неузгодженого» транзиту, яка була розроблена американським політологом М. Макфолом для посткомуністичних переходів [4, с. 220–225].

Стосовно місця і часу початку згаданих процесів існують три точки зору з різним ступенем обгрунтування.

Перша, формальна, звертає увагу на вуличні акції в Алжирі, що відбулися на початку грудня 2010 р. У зв'язку із здорожчанням продовольства та спорадично тривали протягом січня та лютого 2011 р. [5, с. 5]. Проте події в Алжирі були звичайними мітингами, які організовувалися легальними політичними партіями ліберального спрямування, що згодом об'єдналися в «Національну координацію за зміни та демократію». Перша маніфестація з вимогами режимних змін у вигляді закликів до відставки президента А. Бутефліки, скасування закону про надзвичайний стан і боротьби з корупцією в держапараті відбулися лише 12 лютого 2011 р. [5, с. 170], тобто наступного дня після відставки Х. Мубарака в Єгипті.

Друга, орієнтована на результат, наполягає на пріоритеті Туніса, де 18 грудня 2010 р. розпочалися масові акції протесту проти економічної політики уряду, безробіття та свавілля поліції, які до 10 січня 2011 р. набули політичного характеру та швидко закінчилися розпуском уряду, парламенту та втечею з країни президента Зін аль-Абідіна бен Алі [5, с. 5; 6, с. 25; 7, с. 2].

Третя, орієнтована на здатність запускати «ефект доміно», вказує на Єгипет і «День гніву» 25 січня 2011 р., мотивуючи це низьким авторитетом Тунісу в арабському світі та його неспроможністю бути прикладом для наслідування, що з цього статусу прямо випливає. Деякі прихильники третьої точки зору намагаються поборювати перші дві навіть у хронологічній площині, штучно датуючи початок «Арабської весни» 25 жовтня 2010 р., тобто мітингом опозиційних сил у Каїрі напередодні парламентських виборів, що відбулися 25 листопада та 5 грудня 2010 р. [8, с. 10].

На наш погляд, доцільно говорити про тунісько-єгипетський початок демократичного транзиту в регіоні та своєрідний розподіл ролей між країнами. Туніські події створили так званий «арабський прецедент», який полягав у тому, що диктатора, котрий перебуває при владі протягом декількох десятків років, можна усунути від влади не тільки шляхом військового перевороту, а й за допомогою народних повстань [6, с. 25]. Цей прецедент надав потужний поштовх антиурядовим рухам у всьому арабському світі. Однак єгипетські заворушення, наочно перетворивши можливість на дійсність, забезпечили арабським протестам масштабність та всеосяжність. Після цього «ефект доміно» в Північній Африці та на Близькому Сході став dokonаним фактом.

Достатньо різноманітні гасла «Арабської весни» були віддзеркаленням глибоких проблем регіону. Перелік цих проблем вдало узагальнив російський дослідник А. Васильєв: криза авторитарної моделі влади та поліцейсько-репресивних режимів; відсутність системи зміни лідерів; блокування

режимами спроб сформувати основи громадянського суспільства; жахлива корупція; розрив між багатими та бідними; високий рівень безробіття; суперечності між завищеними сподіваннями освіченої молоді та можливостями їх реалізації; відсутність демократичних прав і свобод; вплив зростання цін на продовольство тощо [9, с. 36].

Проте зазначені причини поглинаються головною – кризою легітимності правлячих режимів, яка позначилася в авангардному гаслі арабської молоді: «*Аш-шааб йурид іскат ан-нізам* – народ хоче падіння режиму». Саме його писали на стінах будинків і парканах школярі в сирійському місті Дараа, арешт яких спровокував масові протести, що спалахнули 15 березня 2011 р. та швидко перетворилися на повномасштабне національне повстання з вимогою відставки уряду та президента країни Башара аль-Асада [10, с. 119–120].

Отже, критерій легітимності дає змогу класифікувати режими регіону на три групи: а) нелегітимні, насеристські за походженням, режими – Алжир, Туніс, Лівія, Єгипет, Сирія, Ємен; б) режими, що позбавлені демократичної легітимності, але мають традиційну, яка підсилюється обмеженими ліберальними реформами та соціальними програмами, – Марокко, Йорданія, Кувейт; в) режими, що позбавлені демократичної легітимності, проте мають традиційну та практично необмежені фінансові ресурси, які дозволяють підкріплювати легітимність у разі потреби, – Саудівська Аравія, Оман, Бахрейн, Катар, ОАЕ.

Різні варіанти легітимності правлячих режимів обумовили дві моделі політичного процесу в регіоні: 1) «*неузгоджений демократичний транзит*», котрий виглядає як повалення режиму, яке розпочинається з вимоги відставки його ключової фігури – президента з наступним проведенням демократичних виборів і конституційної реформи; 2) *ініціювання знизу «узгодженого демократичного транзиту»* у вигляді висунання до глави держави вимог щодо негайного проведення демократичних реформ і гарантування політичних прав і громадянських свобод.

Оптимальною формою для першого етапу обох видів демократичного транзиту виявився модернізований сучасними інформаційними технологіями та демократичними гаслами варіант традиційної арабської *фїтни*.

Фїтна (сму́та – *араб.*) – це діяльне висловлювання колективного незадоволення. Вона може не мати соціального й економічного підґрунтя та очевидних організаторів. Політичні позиції протестувальників, як правило, нечіткі, вимоги розпливчасті. Їх поведінка базується скоріше на емоційному сприйнятті того, що відбувається, ніж на його раціональному осмисленні.

Соціальна функція фїтни полягає не стільки у вирішенні якихось конкретних завдань, скільки у спонуканні до їх розв'язання тих, від кого це може

залежати. У сучасному арабському світі фітна в умовах відсутності інших можливостей перетворюється на універсальний інструмент тиску на владу, неформальну модель політичної поведінки та елемент ліберальної політичної культури [6, с. 18–20; 9, с. 113–116; 11, с. 11–12]. Залежно від поведінки правлячої еліти фітна може припинитися, розвинути в *сауру* (революцію – *араб.*) чи перетворитися на *інкляб* (повстання – *араб.*) [9, с. 116; 11, с. 12].

З погляду транзитології фітну можна тлумачити як своєрідний, значно прискорюваний та істотно радикальніший, варіант підготовчої фази демократичного транзиту в розумінні Д. Растова, який встановлює рівновагу правлячих та опозиційних сил і створює умови для переходу до фази ухвалення рішень.

Найрішучіший виклик арабська фітна кинула шести нелегітимним режимам першої групи. Шляхи її розвитку визначило співвідношення двох чинників: стійкості режиму та наявності/відсутності розколу правлячої еліти (табл. 3).

Таблиця 3

**Співвідношення чинників успіху демократичного транзиту
в шести державах ЛАД**

Держава	Характер режиму	Розкол еліти
Туніс	нестійкий	присутній
Єгипет	нестійкий	присутній
Ємен	нестійкий	присутній
Алжир	нестійкий	відсутній
Лівія	стійкий	присутній
Сирія	стійкий	відсутній

Нестійкий характер алжирського, туніського, єгипетського та єменського режимів мав витоки в їх еволюції на початку 1990-х рр. Тоді під впливом глобальних процесів демократизації у цих державах були інсталювані деякі демократичні інститути, що дозволило їх політичним режимам набути статусу перехідних. До 2011 р. ці інститути повністю деградували. Тотальна фальсифікація виборів, спотворене функціонування псевдопредставницьких органів влади та псевдобагатопартійних систем лише дискредитували та послабили й без того не дуже легітимні режими. Лівія та Сирія, які проігнорували світові демократичні тенденції 1980–1990-х рр., таких додаткових проблем не мали.

Розкол правлячих еліт у Тунісі, Єгипті, Ємені та Лівії спричинило становлення сімейно-кланових режимів з виразною тенденцією до успадкування президентської посади, що розвивалася на тлі кризи особистої влади

лідерів, які занадто довго виконували свої функції (від 23 років у Тунісі до 42 років у Лівії).

Параметри розколу правлячої еліти в кожній країні мали свої особливості. Так, у Лівії спостерігалася загострення застарілого розколу плеємних еліт Тріполітанії та Кіренаїки. У Тунісі з 2004 р. відбувалася ескалація протистояння армії та спецслужб, а також президентського клану Бен Алі – Трабелсі з іншими політико-економічними угрупованнями країни. У Єгипті спостерігався конфлікт між політичною групою «спадкоємця» Х. Мубарака Гамалія та військовою елітою, яка звикла контролювати посаду президента. У Ємені суттєві суперечності знову ж з питання заміщення посади президента [10, с. 35] намітилися всередині зейдитської громади – між родинами Салеха та Аль-Ахмар. Алжир і Сирія уникли елітного розколу завдяки відносно гнучкій системі ротації президентів і збереженню традиційної політичної ролі армії у першому випадку та єдності алавітської громади, до якої належить родина Асад, – у другому.

У Тунісі і Єгипті протестувальникам вдалося досягти найбільших успіхів. У короткий строк відносно мирним шляхом були відправлені у відставку «вічні» президенти, розпущені парламенти, заборонені правлячі партії, розпочате кримінальне переслідування представників поваленого режиму, владу передано тимчасовому президенту (М. Гануші, 14–15 січня 2011 р., Ф. Мебазаа, 15 січня – 12 грудня 2011 р.) у Тунісі та Верховній Раді Збройних Сил на чолі з маршалом М. Х. Тантаві (11 лютого 2011 р. – 30 червня 2012 р.) у Єгипті. Сприятливий розвиток подій дозволив відразу перейти до другої фази демократичного транзиту, тобто власне демократизації.

У Ємені процес затягнувся до листопада 2011 р. і був ускладнений збройним конфліктом між урядовими військами та підрозділами родини Аль-Ахмар, який відбувався паралельно антиурядовим виступам і був локалізований у столиці країни м. Сана. Відповідно успіхи виявилися менш вагомими: відставка президента А. А. Салеха, обрання на посаду президента компромісної фігури в особі Абд Раббун Мансура Хаді, визначення порядку та строків проведення конституційної реформи при збереженні влади правлячої партії Всезагальний народний конгрес. Отже, перехід до встановлення демократії не відбувся, проте відкрилися можливості для лібералізації режиму та застосування другої моделі демократичного транзиту на кшталт марокканського.

У Лівії та Сирії проти демонстрантів відразу застосували армію, що викликало національні антиурядові повстання, які швидко розвинулися у повномасштабні громадянські війни. Проте розкол правлячої еліти та політика диверсифікації збройних сил, яку проводив М. Каддафі в 1980–1990-ті роки

[12, с. 31], зробили війну в Лівії нетривалою. Різноманітні напіввійськові формування, які існували в Лівії, з початком війни «самовизначилися» та підпорядкувалися лідерам племен, що й спричинило характер війни як між-племінного конфлікту. Навіть малочисельні регулярні частини лівійської армії, у тому числі Джамахірійська гвардія, Панафриканський легіон, 32-га бригада, підпорядковувалися племінним вождям та членам родини М. Каддафі [12, с. 33]. Не випадково, що останнім прихистком каддафістів були племінні центри Сірт і Бані-Валід. Причому племена каддафа та варфалла відповідно воювали не стільки за збереження режиму, як за своє місце в майбутній політичній системі [13, с. 255, 257–258]. У такій війні перемога сил М. Каддафі була неможливою, а отже, режимні зміни неминучими.

У Сирії громадянська війна набула характеру бойових дій між армією, яка в цілому зберегла вірність правлячому режиму, та повстанськими угрупованнями «Вільної сирійської армії» та «Братів-мусульман». Такий характер війни призвів уже влітку 2013 р. до гуманітарної катастрофи та остаточної делегітимізації режиму, що зробило виживання останнього малоймовірним.

Особливістю розвитку політичного процесу в Лівії та Сирії стало створення альтернативних органів влади – Перехідної Національної Ради та Ради національного порятунку відповідно, що було зумовлено розгортанням громадянських воєн у цих державах. Як показав подальший розвиток подій, виникнення подібних органів є сприятливим чинником демократичного транзиту, оскільки, по-перше, спонукає опозиційні сили завчасно узгодити позиції на основі визнання демократичних правил політичної конкуренції; по-друге, в разі перемоги, створює належні умови для усунення консервативних акторів авторитарного режиму від політичного процесу. Неуспіх у створенні аналогічного органу в Ємені відчутно загальмував процес режимних змін.

В Алжирі монолітність еліти та відносна гнучкість псевдodemократичної політичної системи дозволили нейтралізувати фітну політичними поступками та «заморозити» демократичний транзит, одночасно зберігши можливості для лібералізації режиму.

У восьми державах другої та третьої груп не спостерігалось ні розколу еліт, ні нестійкості режимів, тому фітна, за винятком Бахрейну та Оману, не набула гострих форм. Нейтралізація антиурядових виступів була досягнута шляхом комбінування застосування сили та політичних поступок на кшталт відставки уряду, косметичних змін конституції та виборчого закону. Причому в Марокко, Йорданії та Кувейті переважали політичні поступки, у державах третьої групи – силові заходи до застосування збройних сил включно

(в Омані – власних, в Бахреїні – іноземних), які доповнювалися маневром під назвою «заливання протесту грошима» [5, с. 242–243]. Результатом подій виявилася делібералізація політичних режимів у всіх державах другої та третьої груп за винятком Марокко та Катару (див. табл. 2).

Демократичні транзити у своїй другій, в розумінні Ф. Шміттєра та Г. О'Доннелла, фазі спостерігалися лише в трьох державах: Лівії, Тунісі та Єгипті. Особливостями цього транзиту є паралельний перебіг демократизації і лібералізації та його «неузгоджений» характер. Друга особливість істотно підвищує вагу процедурних чинників транзиту, оскільки проведення вільних виборів у трьох країнах ще не є виявом згоди всіх політичних акторів щодо демократичних правил гри у процесі конкурентної боротьби за владу, а лише заповненням вакууму влади, який виник після повалення авторитарних режимів.

Вибори, що були проведені в Тунісі, Єгипті та Лівії в період з жовтня 2011 р. по липень 2012 р., засвідчили формування в усіх трьох державах своєрідного трикутника політичних сил: ісламісти, ліберально-світський блок та дещо дезорганізовані актори попереднього режиму. Від взаємовідносин між цими таборами залежить майбутнє демократії в Лівії, Тунісі та Єгипті. Найоптимальніше розвиваються події в Лівії та Тунісі, де встановилася відносна рівновага сил, спостерігаються узгоджені дії щодо конституційних проєктів і поміркований характер кадрових призначень. Невипадково, що, за оцінюванням *Freedom House*, Лівія та Туніс набули статусу частково вільних країн (табл. 2) і досягли критеріїв електоральних демократій. Проблемою Тунісу є нездатність влади приборкати радикальних ісламістів, які вчиняють вбивства світських діячів, чим провокують нові масові виступи, урядові кризи та втручання армії в політичний процес.

Найгірше, з точки зору демократизації, події розгортаються в Єгипті, де ісламістська Партія свободи та справедливості отримала значну перевагу над своїми конкурентами на парламентських і президентських виборах, чим зруйнувала баланс сил. Дії президента М. Мурсі, які відверто спрямовувалися на консолідацію влади, порушення незалежності судової системи, проштовхування через референдум ісламістської конституції, залучення збройних сил до виконання поліцейських функцій [14, с. 3], об'єднали проти нього ліберальні, світські та військові сили [14, с. 4–5], що забезпечило успіх військовому перевороту в липні 2013 р. Демократичний транзит у Єгипті, здається, почав набувати циклічного характеру.

Таким чином, події, що з кінця 2010 р. відбуваються в Північній Африці та на Близькому Сході, можна вважати демократичним транзитом, оскільки вони спричинили або мали на меті спричинити режимні зміни. Перша си-

туація зафіксована даними *Freedom House* для Лівії, Тунісу та Єгипту; друга – відбилася в гаслах і діях протестувальників в Алжирі, Марокко, Сирії, Ємені, Йорданії, Саудівській Аравії, Омані, Кувейті та Бахреїні, де демократичний транзит було загальмовано владними структурами за допомогою певних запобіжних заходів, що подекуди призвело до делібералізації режимів.

Проте північноафриканський демократичний транзит відрізняється від аналогічних південноєвропейських і латиноамериканських процесів 1970–1980-х років. Перша відмінність – це незацікавленість правлячих еліт у демократичних змінах та, отже, відсутність фази лібералізації режиму, яка має передувати фазі демократизації; друга – відсутність «пакту» між будь-якими, чи то правлячими, чи то опозиційними акторами щодо інсталяції демократичного механізму політичної конкуренції, який має відбутися ще до демонтажу недемократичної політичної системи.

Наявність означених відмінностей від класичних демократичних транзитів надає підстави класифікувати північноафриканські режимні зміни як «неузгоджений», або «непактований», демократичний транзит. Така класифікація наближує північноафриканський транзит до посткомуністичного, оскільки обидва починаються з демонтажу існуючої політичної системи.

Однак відмінності північноафриканського транзиту від посткомуністичного суттєвіші за подібності. По-перше, висхідною точкою транзиту є псевдодемократія, а не тоталітаризм. По-друге, політична криза режиму не провокується його економічною, соціальною чи ідеологічною недієздатністю. Вона спричиняється несподіваною делегітимізацією режиму, яка настає внаслідок кардинальних зрушень у його сприйнятті громадянами. По-третє, північноафриканський транзит не набуває характерної для посткомуністичного форми подвійного чи потрійного переходу, оскільки не відчуває потреби в докорінному економічному реформуванні та державотворенні. Проблема, що може ускладнити демократичні перетворення в регіоні, має культурний характер, а саме: конфлікт між світським вестернізованим і традиційним світосприйняттям різних прошарків місцевих суспільств.

Отже, результат північноафриканського демократичного транзиту буде відмінним від результатів як класичних, так і посткомуністичного транзитів. Напевне, він не призведе найближчим часом до становлення ліберальних демократій західного типу, проте й не закінчиться виникненням нових авторитаризмів. Найвірогіднішим результатом буде поява цілком оригінальних варіантів дефектної демократії, вивчення яких на засадах транзитології посприє кращому розумінню функціонування їх аналогів в інших регіонах світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврилюк Г. І. Результати третьої хвилі демократизації: можливі варіанти й інтерпретації / Г. І. Гаврилюк // Вісн. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого: Сер. Філософія, філософія права, політологія, соціологія. – 2010. – № 5. – С. 31–41.
2. Freedom in the World 2013: Democratic Breakthroughs in the Balance. Selected Data from Freedom House's Annual Survey of Political Rights and Civil Liberties / by Arch Puddington [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/FIW%202013%20Booklet.pdf>
3. Democracy Index 2010. Democracy in retreat / The Economist Intelligence Unit [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://graphics.eiu.com/PDF/Democracy_Index_2010_web.pdf
4. McFaul M. The Fourth Wave of Democracy and Dictatorship. Noncooperative Transition in the Postcommunist World / Michael McFaul // World Politics. – 2002. – Vol. 54. – P. 212–244.
5. Политическое цунами. Аналитика событий в Северной Африке и на Ближнем Востоке / С. Кургинян, Ю. Бялый, А. Кудинова и др.; под ред. С. Кургиняна. – М. : МОФ ЭТЦ, 2011. – 288 с.
6. Исаев Л. М. Египетская смута XXI века / Л. М. Исаев, А. Р. Шишкина. – М. : URSS, 2012. – 108 с.
7. Васильев А. М. Цунами революций / А. М. Васильев // Азия и Африка сегодня. – 2011. – № 3. – С. 2–18.
8. Фитуни Л. Л. Ближний Восток: технологии управления протестным потенциалом (уроки арабских восстаний) / Л. Л. Фитуни // Азия и Африка сегодня. – 2011. – № 12. – С. 8–16.
9. Васильев А. М. Рецепты Арабской весны: русская версия / А. Васильев, Н. Петров. – М. : Алгоритм, 2012. – 304 с. – (Политический бестселлер).
10. Исаев Л. М. Сирия и Йемен: Неоконченные революции / Л. М. Исаев, А. Р. Шишкина. – М. : URSS, 2012. – 264 с.
11. Зеленов Е. И. Смута, анархия, революция: арабская политическая культура на пути в будущее / Е. И. Зеленов // Азия и Африка сегодня. – 2012. – № 1. – С. 8–12.
12. Лукьянов Г. В. Ливийская армия от «революции аль-Фатех» до «Арабской весны» / Г. В. Лукьянов // Азия и Африка сегодня. – 2012. – № 9. – С. 27–34.
13. Чужие войны / М. С. Барабанов, И. П. Коновалов, В. В. Куделев, В. А. Целуйко ; под ред. Р. Н. Пухова. – М. : Центр анализа стратегий и технологий, 2012. – 272 с.
14. Васильев А. М. Египетская конституция: исламское «да» светскому «нет» / А. М. Васильев, Д. И. Виноцкий // Азия и Африка сегодня. – 2013. – № 3. – С. 2–10.

НЕЕВРОПЕЙСКИЕ ДЕМОКРАТИЧЕСКИЕ ТРАНЗИТЫ (НА ПРИМЕРЕ ГОСУДАРСТВ СЕВЕРНОЙ АФРИКИ И БЛИЖНЕГО ВОСТОКА)

Гаврилюк Г. И.

Проанализированы политические процессы, начавшиеся в Северной Африке и на Ближнем Востоке в конце 2010 г. Утверждается, что до начала «Арабской весны»

в регионе отсутствовали как демократические, так и либерализованные политические режимы. Политические события, которые происходили в 12 государствах в 2010–2013 гг., рассматриваются как демократический транзит особого – «несогласованного» типа. Доказывается, что в трех государствах региона – Ливии, Египте и Тунисе – транзит перешел в свою вторую фазу – собственно демократизации и прогнозирует появление «дефектных» демократий как необходимого и закономерно-го следствия особенностей соответствующего процесса произошедших режимных изменений.

Ключевые слова: «Арабская весна», политический протест, фитна, раскол элит, «несогласованный» демократический транзит, дефектные демократии.

NON-EUROPEAN DEMOCRATIC TRANSITS (AS BASED ON THE EXAMPLE OF NORTH AFRICAN COUNTRIES AND MIDDLE EAST)

Gavrilyuk G. I.

The article analyses political processes in Northern Africa and in the Middle East which started in late 2010. The author claims that before the «Arabic spring» there were neither democratic nor liberalized political regimes in the region. Political events taking place in 12 states during 2010–2013 are considered special «noncooperative» democratic transit. The author proves that in three states of the region – Libya, Egypt, and Tunisia – the transit shifted to the other phase, democratization itself, and predicts the emergence of imperfect democracies as expected and typical consequence of the detected peculiarities of the corresponding conditional changes which occurred.

Key words: «Arabic spring», political revolt, fitnah, split of the elites, «noncooperative» democratic transit, imperfect democracies.

